

STRAFFERETLIGE REAKTIONER OVER FOR PSYKISK AFVIGENDE LOVOVERTRÆDERE, SOM IKKE ER UTILREGNELIGE

AF H. KALLEHAUGE

Formålet med denne beskrivelse er at prøve at give et billede af, hvorledes man behandler de lovovertrædere, som er psykisk afvigende, uden at de dog kan anses som utilregnelige.

Det er følgelig ikke sanktionerne over for de sindssyge og åndssvage, der skal drøftes, for disse personer vil så godt som undtagelsesfrit blive anset som utilregnelige og blive behandlet i overensstemmelse hermed. Det er derimod reaktionerne over for mellemgruppen, der er af interesse. Det drejer sig om den form for psykiske afvigelser, som på den ene side ikke medfører, at en person kan anses som utilregnelig, men som på den anden side samtidig er så markant en afvigelse fra normaliteten, at det forekommer naturligt at tage stilling til, om den bør medføre en anden strafferetlig reaktion end sædvanligt. Fremstillingen er koncentreret om dansk ret, idet det næppe inden for de givne rammer vil være muligt at give en dækkende beskrivelse af flere retssystemers sanktionspraksis på dette område.

Fremstillingen indledes dog med nogle få bemærkninger om henholdsvis norsk og svensk ret.

1. *Norsk ret.*

I 1929 indførte man i Norge ændrede regler om forvaring og sikring, jfr. den norske straffelov § 39. Bestemmelsen tager sigte på kriminelle, der recidiverer. Forvaring kan anvendes over for normale kriminelle, som har gjort sig skyldig i forholdsvist alvorlige forbrydelser, og som antages at ville falde tilbage, hvorimod sikring anvendes over for kriminelle recidivister, som er stærkt personlighedsafvigende.

Betingelserne for at anvende sikring er, udover at der skal være begået et strafbart forhold, at gerningsmanden i gerningsøjeblikket enten er utilregnelig, eller at personen vel er tilregnelig, men befandt sig i en af følgende tilstande,

- bevidstløs på grund af selvforskyldt beruselse, jfr. § 45,
- forbigående nedsat bevidsthed,
- mangelfuldt udviklede sjælsevner, eller
- varigt svækkede sjælsevner.

De allerfleste, som undergives sikring, tilhører den gruppe af personer, som i straffeloven beskrives med ordene mangelfuldt udviklede eller varigt svækkede sjælsevner, hvilket ikke er nogen anerkendt psykiatrisk diagnose. Der er tale om en totalbedømmelse af personligheden, hvor såvel positive som negative faktorer skal tages i betragtning.

Der stilles endvidere krav om, at der foreligger en gentagelsesrisiko, som er større end sædvanligt, og som skyldes gerningsmandens særegne sindstilstand.

Normalt er det op til rettens skøn, om den vil anvende sikring, men foreligger der fare for, at gerningsmanden skal begå mere alvorlig kriminalitet af den art, som er beskrevet ved henvisningerne i § 39, nr. 2, skal retten beslutte anvendelse af sikringsmidler. Da det også er retten, som afgør, om der er fare for gentagelse, bestemmer retten reelt forholdsvis frit om sikring skal anvendes også inden for det område, som er gengivet i § 39, nr. 2.

Sikringsmidlerne omfatter både indgreb af ikke-frihedsberøvende art og frihedsberøvende foranstaltninger.

Retten kan beslutte, at påtalemyndigheden i sikringsøjemed skal,

- anvise eller forbyde et bestemt opholdssted,
- sætte gerningsmanden under tilsyn af politiet eller af en særlig udnævnt tilsynsmand,
- forbyde ham at nyde alkohol,
- anbringe ham i betryggende privat pleje,
- anbringe ham i psykiatrisk sygehus, kursted, plejehjem eller sikringsanstalt eller
- holde ham i »fængslig forvaring«.

Retten skal fastsætte en længstetid f. eks. 5 år, ud over hvilken forholdsreglerne ikke må anvendes uden rettens samtykke. Retten kan selv bestemme hvilket eller hvilke sikringsmidler, der skal anvendes, men overlader det i praksis gerne til påtalemyndigheden at afgøre dette. Milde sikringsmidler bør bruges før, de strenge kommer på tale. I praksis er de fleste sikringsdømte - ca. 80% - ikke frihedsberøvede, men mange starter med i en periode at være anstaltsanbragte. Medens sikring tidligere blev anvendt ganske meget, uden at antallet dog nogensinde var stort - ikke over 2-5% af alle, der blev dømt for forbrydelser - er sikring i de senere år blevet anvendt i stedsde mindre omfang. I 1977 drejede det sig om mindre end 20 personer mod tidligere 100-150 om året.

Det norske straffelovråd har i 1974 fremsat forslag om, at reglerne ændres, navnlig således, at adgangen til at anvende ikke-frihedsberøvende sikringsmidler over for tilregnelige lovovertrædere ophæves helt, idet man kan opnå tilsvarende resultater ved at knytte vilkår til betingede domme eller til prøveløsladelse.

Flertallet i straffelovrådet har endvidere foreslået, at man over for særligt farlige lovovertrædere, som har begået drab, voldtægt, brandstiftelse og tilsvarende alvorlig kriminalitet, og hvor der er fare for at gerningsmanden som følge af sin sindstilstand på ny vil begå lignende kriminalitet skal kunne idømmes forvaring, som en relativ tidsbestemt foranstaltning i op til 15 år med adgang til forlængelse for 3 år ad gangen, så længe faren fortsat består.

2. Svensk ret.

I svensk ret findes reglerne om psykisk afvigende kriminelle i kap. 33, § 2 i brottsbalken. Er en forbrydelse begået under indflydelse af sindssygdom, åndssvaghed (»sinnesslöhet«) eller anden sjælelig abnormitet af så dybtgående karakter, at den må anses som ligestillet med sindssygdom, må der ikke anvendes anden retsfølge end overladelse til »særskild vård« eller under nærmere angivne betingelser idømmes bøder eller tilsyn (»skyddstillsyn«).

I brottsbalken er sondringen mellem tilregnelighed og utilregnelighed opgivet. Selvom psykisk normalitet således ikke er nogen strafbarhedsbetingelse efter svensk strafferet, har den kriminelles psykiske tilstand dog afgørende betydning for sanktionsvalget.

Bestemmelsen i kap. 33, § 2, omfatter direkte sindssygdom eller psykoser, hvorimod neuroser falder uden for bestemmelsen. Hvis der er tale om kroniske invaliderende neuroser kan disse dog medføre så indgribende forandringer af personligheden, at de må sidestilles med sindssygdom.

Sjælelige abnormtilstande er i princippet en vedvarende uforanderlig tilstand uden det udviklingsforløb, som er karakteristisk for sindssygdom, men også sjælelige abnormtilstande kan være af så dybtgående natur, at de må ligestilles med sindssygdom.

Åndssvaghed (»sinnesslöhet«) – efter traditionel beskrivelse opdelt i de tre grupper, idioter, imbecile og debile med intelligenskvotient 90 som vejledende øvre grænse – er direkte omfattet af bestemmelsen.

Til anden sjælelig abnormitet af så dybtgående natur, at den må ligestilles med sindssygdom henregnes bl.a.,

- visse alvorlige former for psykopati,
- neuroser, af kronisk og invaliderende art, f. eks. meget voldsomme angstneuroser,
- visse følgetilstande efter hjernebetændelse, og
- alvorlige aldersforandringer grænsende til senil demens.

Det er en forudsætning for bestemmelsens anvendelse, at forbrydelsen er begået under indflydelse af en af de her nævnte psykiske afvigelser. Er en sådan sindstilstand først opstået efter gerningstidspunktet, kan reglen ikke benyttes.

Personer, der er omfattet af bestemmelsen i kap. 33, § 2, i brottsbalken, kan ikke idømmes fængselsstraf.

De eneste retsfølger, som må anvendes, er,

- inddragelse under forsorg (»vård« f. eks. i form af enten åben eller lukket psykiatrisk »vård«) ved anbringelse på psykiatrisk sygehusafdeling, eller
- tilsyn (»skyddstillsyn«), hvis denne retsfølge anses for mere hensigtsmæssig end »særskild vård«, eller
- bøder, hvis dette findes formålstjenligt som middel til at forebygge ny kriminalitet.

Endelig kan retten undtagelsesvis, hvis ingen af de ovennævnte retsfølger findes at burde anvendes, bestemme, at den tiltalte skal være fri for retsfølger. Dette forekommer kun yderst sjældent i retspraksis.

Retstilstanden i Sverige er for tiden under revision. Man har navnlig kritiseret, at en del lovovertrædere, hvis psykiske afvigelse egentlig ikke kunne begrunde det, er blevet inddraget under psykiatrisk »vård« som følge af, at det såkaldte »jämställdhetsbegrep« – tilstande der kan ligestilles med sindssygdom – er så uskarpt og diffust. Spørgsmålet er senest behandlet i en betænkning (SOU 1984:64). Psykiatrin, tvånget och rättssäkerheten se kapitel om »rättspsykiatrisk vård«, som tænkes udskilt i en særlig lov, som skal vedtages sammen med ændringer i brottsbalken. Hovedprincippet er, at »psykisk störda« loverovertrædere kan idømmes strafferetlige reaktioner inden for kriminalforsorgens rammer, hvor disse lovovertrædere så skal undergives den psykiatriske »vård«, som de har behov for. Hvis den, der anses med fængsel er alvorligt psykisk »störd« eller lider af »utvecklingsstörning«, som gör »vård dygnet runt« nødvendig – svarende til tidligere lukket »vård« – kan retten beslutte, at vedkommende skal anbringes under »rättspsykiatrisk vård«. Psykiatrisk »vård« skal opretholdes så længe, der er behov herfor. Herefter føres vedkommende tilbage til almindeligt fængsel, med mindre dette anses for »olämpligt« og »skyddstilsyn« er tilstrækkeligt, hvilket da iværksættes, hvis ikke foranstaltningen helt kan ophøre.

For personer, der lider af de alvorligste og mest indgribende sindssygdomme, bevarer man dog en regel, der svarer til den nugældende. En gerningsmand, hvis virkelighedsopfattelse på gerningstidspunktet er så væsentligt forandret på grund af alvorlig psykisk »störning«, at idømmelse af fængselsstraf må anses som »oskälige«, kan ikke idømmes denne sanktion. Har en sådan person behov for psykiatrisk »vård dygnet runt«, vil han som eneste retsfølge blive undergivet »rättspsykiatrisk vård«. Denne regel rummer for så vidt en form for tilregnelighedskriterium. For personer omfattet af denne undtagelsesregel, som kun antages at få betydning for en meget lille gruppe af lovovertrædere, skal retten fastsætte en længste tid for sanktionen, som ikke kan overstige den længste fængselsstraf, som lovovertrædelsen kan medføre. Drejer det sig om kriminalitet, som har medført fare for »liv eller hälsa«, og hvor strafferammen er mindst 2 års fængsel, skal retten også fastsætte en mindste tid. Hensigten er at bringe den tid en person undergives »vård« i harmoni med den frihedsstraf, der ellers ville være blevet anvendt. Man ønsker at undgå, at en mindre forseelse kan føre til uforholdsmæssig lang tids »vård«, og at personer, der har begået alvorlig kriminalitet, udskrives efter kort tids forløb.

3. Dansk ret.

A. Straffelovens § 69 – bestemmelsens oprindelse og indhold

Den personkreds, som vi beskæftiger os med er den mellemgruppe, som på den ene side ikke er så afvigende, at de anses for utilregnelige i medfør af straffelovens § 16, typisk på grund af sindssygdom eller åndssvaghed i højere grad, men som på den anden side heller ikke kan anses som normale kriminelle, så normale, som kriminelle nu engang er.

Det drejer sig om de personer, som er omfattet af straffelovens § 69, som har følgende ordlyd:

.....

»§ 69. Befandt gerningsmanden sig ved den strafbare handling foretaget i en tilstand, der var betinget af mangelfuld udvikling, svækkelse eller forstyrrelse af de psykiske funktioner, og som ikke er af den i § 16 nævnte beskaffenhed, kan retten såfremt det findes formålstjenligt, i stedet for at idømme straf træffe bestemmelse om foranstaltninger som nævnt i § 68, 2. pkt.

Stk. 2. Medfører en afgørelse efter stk. 1, at den dømte skal anbringes i institution, eller giver afgørelsen mulighed herfor, fastsættes ved dommen en længstetid for opholdet, der i almindelighed ikke kan overstige 1 år. Under særlige omstændigheder kan retten efter anmodning fra anklagemyndigheden ved kendelse fastsætte en ny længstetid.«

.....

Reglen i straffelovens § 68, 2. pkt., hvortil § 69 henviser har følgende ordlyd:

»..... Såfremt mindre indgribende foranstaltninger som tilsyn, bestemmelse vedrørende opholdssted eller arbejde, afvænningsbehandling, psykiatrisk behandling m.v. ikke findes tilstrækkelige, kan det bestemmes, at den pågældende skal anbringes i hospital for sindslidende, i institution for åndssvage eller under åndssvageforsorg eller i egnet hjem eller institution til særlig pleje eller forsorg. Anbringelse i forvaring kan ske under de betingelser, der er nævnt i § 70.

.....«.

Bestemmelsen i straffelovens § 69, der afløste den tidligere § 17, blev indsat i straffeloven ved lov nr. 268 af 26. juni 1975. Forslaget til ophævelse af § 17 blev fremsat af straffelovrådet i dets betænkning nr. 667 af 1972 om de strafferetlige særforanstaltninger, se kap. VI om andre tilstande s. 79-85.

Oprindelig udskilte straffeloven af 1930 i § 17 varigere psykiske insufficiensstilstande, der ikke kunne anses som sindssygdom eller ligestilles med sindssygdom til særbehandling, når gerningsmanden ikke kunne anses for strafegnet.

Reglen i § 17 omfattede ifølge retslægerrådet navnlig følgende former for psykisk afvigelse, jfr. betænkning nr. 667/1972 s. 79:

- åndssvaghed i lettere grad,
- karakterafvigelser (psykopati),

- visse former for alkoholisme, visse tilfælde af medicin- og stofmisbrug,
- seksuelle abnormiteter,
- sværere neurotiske lidelser,
- længerevarende affekt- og spændingstilstande,
- aldersbetingede psykiske svækkelsestilstande, der ikke har karakter af sindssygeligt sløvsind,
- hjernelidelser som paralysis agitans og Chorea Huntington,
- følgetilstande efter hjernebetændelse og traumatiske beskadigelser af hjernen samt psykiske svækkelsestilstande efter langvarig underernæring og vitaminmangel (KZ-syndrom).

Denne opregning af psykiske afvigelser er ikke udtømmende, da også andre abnormtilstande, som påvirker de sjælelige funktioner, kunne henføres under dagældende § 17.

Ifølge retslægerådets opfattelse måtte bestemmelsen anses for nyttig og formålstjenlig, da den gav mulighed for differentierede foranstaltninger over for psykisk afvigende lovovertrædere, men man fandt det dog ønskeligt, at valget imellem idømmelse af straf og anvendelse af andre foranstaltninger ikke blev knyttet til en vurdering af om gerningsmanden var »egnet til påvirkning gennem straf«, hvilket var afgørende efter § 17s ordlyd.

Straffelovrådet foreslog i sin betænkning fra 1972 at henføre åndssvage under straffelovens § 16. Dette forslag blev taget til følge. Åndssvaghed i højere grad og sindssygdom, som gør gerningsmanden utilregnelig, medfører straffrihed. Personer, der er åndssvage i lettere grad straffes heller ikke, med mindre særlige omstændigheder taler for at pålægge straf, jfr. straffelovens § 16, stk. 2.

De farligste karakterafvigere kan, hvis de har begået drab, røveri, voldtægt, brandstiftelse og lignende kvalificerede forbrydelser under de betingelser, der er gengivet i straffelovens § 70, idømmes forvaring, som siden 1973 har været den eneste tidsbestemte form for straf, som kendes i dansk strafferet, bortset fra livsvarigt fængsel. Bortset fra disse begrænsninger, svarer personkredsen i § 69 til den gruppe, der tidligere var omfattet af § 17.

Det betyder, at man dels har udskilt de åndssvage dels de farligste kriminelle.

Straffelovens § 69 får hermed karakterafvigere som sin vigtigste personkreds, men det betyder ikke, at § 69 også bringes i anvendelse blot tiltalte er karakterafviger.

Hvis tiltalte er omfattet af den foranbeskrevne personkreds, og hvis han på gerningstidspunktet befandt sig i en sådan psykisk tilstand – »mangelfuld udvikling; svækkelse eller forstyrrelse af de psykiske funktioner, og som ikke er af den i § 16 nævnte beskaffenhed« – kan retten, hvis det må anses for formålstjenligt vælge ikke at idømme straf, men i stedet træffe bestemmelse om at anvende andre foranstaltninger end straf.

Den psykiske tilstand skal have foreligget på gerningstidspunktet, men det kræves ikke, at den psykiske tilstand skal være af varigere karakter, som § 17 gjorde.

Forbigående tilstande kan også tages i betragtning, men er den psykiske afvigelse ikke længere til stede, når dom skal afsiges, vil der i reglen ikke foreligge noget behandlingsbehov, og andre foranstaltninger vil derfor kun sjældent være indiceret. Det hensyn, der dog alligevel kan være god grund til at tage til en tiltalt, som på gerningstidspunktet befandt sig i en § 69-tilstand bør i så fald snarere tages ved anvendelse af betinget dom.

Det beror på *rene hensigtsmæssighedsovervejelser*, om man skal vælge straf eller andre foranstaltninger over for disse psykisk afvigende kriminelle. Større valgfrihed kan domstolene ikke få. Der skal foreligge en relevant psykisk afvigelse, og hvad der er lige så vigtigt, men måske ikke altid helt tilstrækkeligt påagt, en egnet foranstaltning. Det er ikke nok, at straf er en uhensigtsmæssig reaktion set fra en specialpræventiv synsvinkel. Det må også kræves, at den foranstaltning, retten overvejer at bringe i anvendelse, er mere egnet som reaktionsmiddel. Der er jo ikke noget nyt i, at vi ikender visse personer straf vel vidende, at det næppe er noget, som med føje kan forventes at ville gavne dem. Straf anvendes i så fald med en generalpræventiv eller måske snarere med en ren repressiv begrundelse.

Når vi imidlertid går ind i de hensigtsmæssighedsovervejelser, som § 69 forudsætter, retten skal gøre sig, når dommeren vil overveje at benytte andre foranstaltninger end straf, er der tale om, at rent specialpræventive hensyn skal være afgørende, og det stiller unægtelig nogle krav til domstolene.

De hensyn, som skal indgå i rettens overvejelser ved afgørelsen af om andre foranstaltninger end straf er mere formålstjenlige kan sammenfattes således:

Retten må tage stilling til det retspsykiatriske skøn, som kommer til udtryk i mentalerklæringen og retslægerådets erklæring og dermed navnlig til følgende spørgsmål:

– Hvad kræver tilstanden?

Retten må tage stilling til den retspsykiatriske vurdering, og den lægelige indstilling, der afgives.

– Hvilke behandlingsmuligheder findes?

Retten må tage stilling til, om der findes egnede midler til behandling af den psykiske tilstand, tiltalte befinder sig i.

– Hvad kan tiltaltes psykiske konstitution tåle?

Retten må tage stilling til, om tiltalte kan tåle afsoning af almindelig straf, og om han må anses for påvirkelig af straf, eller om dette ikke er tilfældet.

– Er der tale om en passende foranstaltning?

Retten må tage stilling til, om den reaktion, som ud fra en ren psykiatrisk vurdering er den mest egnede behandling også er en passende reaktion under hensyn til kriminalitetens art, omfang og alvor. Der er tale om et proportionalitetshensyn. Den

mest egnede behandling kan efter omstændighederne være for streng, fordi behandling kræver længere tids ophold på hospital for sindslidende eller anden lignende institution eller for mild, fordi sædvanlig straf for den form for lovovertrædelse medfører en ikke helt kortvarig frihedsstraf, hvorfor ambulante behandling måske kan være en så mild reaktion, at den virker stødende. Det sidste kan man i reglen leve med, hvorimod det første er meget mere betænkeligt og ikke bør forekomme.

Den vurdering retten skal anlægge kan formentlig bedst sammenfattes, som Hurwitz gjorde det i Den Danske Kriminalret, almindelig Del s. 305, og som Knud Waaben tilsluttede sig i sin afhandling, Utilregnelighed og Særbehandling udgivet i Københavns Universitets Festskrift fra 1968 s. 74: Det gælder om at fastslå, »hvilken af de i betragtning kommende reaktionsmuligheder ..., der giver *den relativt bedst egnede behandlingsform*.«

B. Retspraksis.

En gennemgang af de seneste 10 års offentliggjorte domme - 1978-1987 -, hvor spørgsmålet om anvendelse af straffelovens § 69 har været rejst, viser, at det drejer sig om ialt 55 domme, heraf 38 højesteretsdomme. Da der i 2 domme er 2 domfældte, som har været mentalundersøgt, drejer det sig ialt om 57 domfældte, hvoraf kun 2 var kvinder.

En gennemgang af sagerne viser følgende fordeling på hovedforseelse, herunder forsøg:

1) Drab, § 237:.....	24
2) Voldtægt og anden kønslig omgængelse end samleje, § 216 og § 224, jfr. § 216:.....	18
3) Røveri, § 288:.....	6
4) Brandstiftelse og sprængning af bomber, § 181 og § 183:.....	5
5) Blufærdighedskrænkelse, § 232:.....	1
6) Vold mod sagesløs § 244, stk. 4, børnemishandling:.....	2
7) Tyveri, § 276:.....	1
	<hr/> 57

Der er i disse 57 tilfælde anvendt almindelig straf i 48 tilfælde, altså i langt de fleste. Der er i 7 tilfælde idømt forvaring efter straffelovens § 70, og i de sidste 2 tilfælde anvendt andre foranstaltninger end straf i medfør af § 69, stk. 1, jfr. § 68, 2. pkt. Det må umiddelbart forekomme som et noget magert resultat, men spørgsmålet er, om det egentlig er særligt overraskende, hvis man analyserer spørgsmålet lidt nærmere.

Den foran gengivne talmæssige oversigt over materialet bør suppleres med oplysningen om, at der ikke er gamle mennesker blandt lovovertræderne. De ældste ligger i aldersgruppen 40-50, ialt 13 var 40 år og derover og den ældste var 55 år.

Unge under 21 år udgør derimod en så forholdsvis stor gruppe som 15 personer. De er alle unge mænd, heraf 7 under 18 år.

Man kan og bør spørge om materialet er repræsentativt. Det er det formentlig, i hvert fald når man husker at tage i betragtning, at man kun sjældent indhenter mentalerklæring i mindre sager. Sager vedrørende mindre forseelser kan ikke bære den belastning, som en mentalundersøgelse udgør, dels fordi det forsinker sagen, dels fordi mentalundersøgelse er en ressourcekrævende foranstaltning. Man kan vel i det hele taget sige, at mentalerklæringer primært har til formål at afklare om gerningsmanden er utilregnelig og følgelig ikke kan idømmes straf, jfr. straffelovens § 16. Når gruppen af personer, der er utilregnelige – som følge af sindssygdom, tilstande, der ganske kan ligestilles hermed og åndssvagthed – er udskilt, er det næste lag den gruppe af personer, som vi her beskæftiger os med, personer der befinder sig i en tilstand, der er omfattet af § 69.

Da retsvirkningen af at anse en person for omfattet af § 69, kun er en mulighed for at anvende andre foranstaltninger end straf, og da retspraksis viser, at denne mulighed kun anvendes i et meget begrænset antal tilfælde – efter denne opgørelse at dømme i 3-4% af de tilfælde, hvor det teoretisk set ville have været muligt – er det forståeligt, at domstolene, også ud fra en vurdering af udbyttet, ikke er tilbøjelige til at iværksætte mentalundersøgelse i alle sager, hvor gerningsmandens psykiske konstitution er særegen og afvigende fra det normale. I modsat retning virker det imidlertid, at man i de meget alvorlige sager, hvor meget langvarig frihedsstraf er en påregnelig retsfølge i tilfælde af domfældelse, vil være tilbøjelig til at foretage enhver undersøgelse, som kan vise sig at få betydning. Her hjælpes retten godt på vej af anklager og forsvarer. Hvis anklagemyndigheden ikke begærer mentalundersøgelse, så gør forsvareren det utvivlsomt. Resultatet er, at der i så godt som alle drabssager og ved andre former for tilsvarende alvorlig kriminalitet vil foreligge en mentalerklæring i sagen.

Det er således ikke så underligt, at opgørelsen er præget af sager vedrørende drab – 24 ud af 57 – og voldtægt, som udgør 18 tilfælde. Disse to kategorier udgør til sammen mere end 70% af materialet.

Man må også tage i betragtning, at undersøgelsen vedrører et materiale, som er sorteret på forhånd. Domme, der offentliggøres, er udvalgt, fordi de antages at have en eller anden mere almen interesse for jurister, der beskæftiger sig med strafferet. Men det behøver ikke at betyde, at disse domme er offentliggjort, fordi man har taget stilling til spørgsmålet om eventuel anvendelse af andre foranstaltninger end straf. Langt de fleste er offentliggjort, fordi man nu engang trykker flere domme om den mest alvorlige, og heldigvis sjældne, kriminalitet end vedrørende den mere banale kriminitet, som udgør hovedparten af de straffesager, der behandles ved domstolene.

De domme, der her er gennemgået er formentligt for langt de flestes vedkommen-

de blevet trykt, fordi de har interesse for strafudmålingspraksis. Det illustreres bedst ved at sige, at der i materialet indgår ikke mindre end 7 domme med ikendelse af livsvarigt fængsel, 7 forvaringsdomme og 2 hvor straffen blev udmålt til 16 år, som er dansk rets længste tidsbestemte frihedsstraf, jfr. straffelovens § 33, stk. 1, det vil sige at mere end 25% vedrører, hvad der må betegnes som meget sjældent anvendte sanktioner.

Materialet er dermed nok noget særpræget, men dog alligevel værd at knytte nogle kommentarer til, fordi det også indeholder de domme af mere almen interesse vedrørende straffelovens § 69, som blev afsagt i den undersøgte 10 års periode.

Om *personkredsen* kan det generelt siges, at det drejer sig om *mænd*. Der er *ingen over 55 år*, ca. 23% var over 40 år. Det svarer vel meget godt til den almindelige erfaring, at kriminalitetsfrekvensen aftager med årene. Alvorlig kriminalitet begås ikke at ældre. Kriminelle bliver gamle for tiden, eller hvordan man nu vil udtrykke det.

Der er *en forholdsvis stor del unge*, idet godt 26% var under 21 år, heraf godt 12% under 18 år på gerningstidspunktet, jfr. straffelovens § 84, stk. 1, nr. 2.

De to *kvinder*, der indgår i materialet begik henholdsvis drab og forsøg på røveri i et pengeinstitut. De blev begge ikendt almindelig frihedsstraf, fængsel i 8 år og 1 år. Drabet blev begået af en 39-årig kvinde, som var karakterafviger, alkohol- og medicinmisbruger, og som befandt sig i en pseudopsykopatisk grænsetilstand.

Røveriforsøget blev begået af en 36-årig kvinde, der ligeledes var karakterafviger og alkoholmisbruger.

Tvivl om vurderingen:

Der er normalt enighed mellem den psykiater, der har lavet mentalundersøgelsen og retslægerrådet, men der forekommer dog også tilfælde, hvor der anlægges forskellige vurderinger, eller hvor der røbes tvivl om hvor sikre vurderingerne er. Dette ses i 8 sager.

I U.1982.995.H. – Michelle-sagen – vedrørende knivdrab på – likvidering af – en ung kvinde med tilknytning til narkokredse, fandt man det tvivlsomt, om den ene af de to gerningsmænd var omfattet af § 69, hvilket til dels hang sammen med hans forbehold over for selve undersøgelsen. Spørgsmålet fik dog ingen praktisk betydning, da man ikke kunne pege på andre foranstaltninger, der var mere formålstjenlige end straf. Begge gerningsmænd blev idømt livsvarigt fængsel.

I to andre drabssager – U.1981.405.H. og U.1982.797.H. – gav retslægerrådet udtryk for tvivl om, hvorvidt gerningsmanden var omfattet af straffelovens § 69. I begge tilfælde blev der, som man i hvert fald herefter måtte vente, idømt almindelig frihedsstraf.

I U.1979.355.H., hvor embedslægen anså observanden, der for anden gang var sigtet for brandstiftelse, for omfattet af § 69 – primitiv, holdningsløs, karakterafviger – gav retslægerrådet udtryk for en vis tvivl ved at skrive, at han »antagelig« var

omfattet af bestemmelsen. Retslægerådet anså imidlertid ikke umyndiggørelse for en egnet foranstaltning. Tiltalte blev idømt 4 års fængsel.

I U.1980.558.H. anbefalede den overlæge, der havde foretaget mentalobservation, andre foranstaltninger end straf overfor en 18-årig mand, der som 16-årig havde begået et voldtægtslignende forhold, og som nu havde begået fuldbyrdet voldtægt over for en tilfældig yngre kvinde, som han mødte på en sti. Observanden blev karakteriseret som umoden, pubertetspræget og mangelfuldt udviklet i karaktermæssig henseende. Retslægerådet fandt det tvivlsomt, om andre foranstaltninger end straf var formålstjenlige. Han blev herefter idømt en fællesstraf på 2 år og 6 måneders fængsel.

Et noget lignende forløb ses i U.1986.796.H. vedrørende en 30-årig mand, tidligere straffet bl.a. for røveri, som nu havde begået røveri af særlig farlig karakter ved at true med en skarpladt pumpgun i en sparekasse, hvorved han opnåede et udbytte på godt 150.000 kr. Der var enighed om, at han måtte anses som karakterafviger med lav frustrationstærskel, udtalt sårbarhed og distancerende holdning til andre, hvortil kom hashmisbrug igennem mange år. Den overlæge, der havde foretaget mentalobservation anså behandling på psykiatrisk hospital for en mere egnet foranstaltning end straf, hvilket retslægerådet fandt tvivlsomt. Domstolene idømte gerningsmanden fængsel i 6 år »efter forbrydelsens beskaffenhed og de i øvrigt foreliggende omstændigheder«, da det ikke fandtes formålstjenligt at træffe bestemmelse om at anvende andre foranstaltninger end straf.

I de to sidstnævnte sager kan det næsten se ud som om retslægerådet har anlagt en vurdering, der også er influeret af repressive hensyn, hvilket måske blot er en følge af, at retslægerådet er utilbøjelig til at afgive indstillinger, som rådet ved, at domstolene ikke vil følge.

Afvigelse fra retslægerådets indstilling:

Normalt følger domstolene de indstillinger, som fremgår af mentalerklæringen og retslægerådets indstilling. Som eksempler på tilfælde, hvor dette ikke er sket, skal fremdrages to tilfælde:

U.1979.821.Ø. drejede sig om en 55-årig læge, der i 8 tilfælde havde gjort sig skyldig i blufærdighedskrænkelser, jfr. straffelovens § 232, og i et tilfælde af anden kønslig omgængelse end samleje, jfr. straffelovens § 224, jfr. § 217, overfor kvindelige patienter under gynækologiske undersøgelser. Retslægerådet anbefalede dom til psykiatrisk behandling og lægeligt ledet alkoholistbehandling, hvilket byretten fulgte ved at afsige dom til behandling på psykiatrisk hospital og frakendelse af retten til at praktisere som læge. Landsretten tiltrådte, at lægen måtte anses for omfattet af § 69, men fandt ikke tilstrækkeligt grundlag for at anvende særforanstaltninger og idømte ham i stedet 6 måneders fængsel, som ansås for udstået med den tid, hvori han havde været varetægtsfængslet. Frakendelse af retten til at praktisere som læge blev stadfæstet.

Læsning af den sidstnævnte dom giver det indtryk, at retten på den ene side fandt, at længere tids frihedsberøvelse end den tid, hvori han havde været varetægtsfængslet, ville stå i misforhold til forbrydelsens alvor, og at man på den anden side opnåede, hvad man ville med hensyn til prævention ved at frakende tiltalte ret til at praktisere som læge, hvorfor denne kombination var en konkret rimelig og hensigtsmæssig afgørelse.

U.1978.873.Ø. drejede sig om to 15-årige, der i tre tilfælde overfaldt unge piger – to undslap – men den tredje, som var 14 år, slæbte de med til deres hule, hvor de begik voldtægt, for den enes vedkommende dog kun forsøg på voldtægt. Begge ansås for omfattet af § 69. Retslægerådet anbefalede i overensstemmelse med mentalerklæringen inddragelse under børne- og ungdomsforsorg med henblik på anbringelse i passende institution med mulighed for pædagogisk vejledning. Flertallet i byretten og landsretten fandt ikke andre foranstaltninger end straf hensigtsmæssige, og da det efter kriminalitetens grovhed, uanset de tiltaltes unge alder, ansås for udelukket at anvende betinget straf, blev de idømt hver 1½ års fængsel.

Egnede foranstaltninger:

Spørgsmålet, om der findes egnede foranstaltninger, er ikke, som man måske umiddelbart kunne tro udelukkende et spørgsmål, om der rent lægeligt, psykologisk eller pædagogisk findes en teknisk set anvendelig behandling, men tillige et spørgsmål om en sådan behandling kan anses som en passende reaktion. Det er på det sidstnævnte punkt de fleste sager kommer til kort. Det ses tydeligt i de tilfælde, hvor gerningsmandens hovedproblem er et alvorligt alkoholmisbrug. Selvom det kan være svært at afvæne alkoholister, så lykkes det dog i et vist omfang og lægeligt ledet alkoholistbehandling anvendes da også som foranstaltning i medfør af § 69, jfr. § 68, stk. 1, 1. pkt. Det er imidlertid helt klart efter retspraksis, at man hverken kan eller vil lade en drabsmand, der har skudt en af dem han havde drukket med, slippe med alkoholistbehandling på hospital, selvom alkoholisme utvivlsomt var tiltaltes egentlige problem, jfr. f. eks. U.1979.857.H.

Det samme ses i U.1980.346.H. om en helt ung mand, der inden han fyldte 18 år bl.a. begik voldtægt i 5 tilfælde og formentlig også i U.1981.54.H. om en 32-årig mand, der bl.a. begik et voldtægtslignende forhold mod en 7-årig pige.

Medens man i de forannævnte sager kan forstå, at kriminalitetens alvor sætter en grænse for, hvor lidet indgribende reaktioner, der kan accepteres, synes dette mere tvivlsomt i U.1980.158H. Det drejede sig om en 19-årig mand, der ud over tre tilfælde af spirituskørsel og to brugstyverier af biler, og et mindre tyveri havde gjort sig skyldig i to tilfælde af ulovlig tvang og vold mod sagesløs og efterfølgende røveri, idet han ved knyttnæveslag aftvang ofret 350 kr. Observanden, der ansås for omfattet af § 69, betegnedes som selvsikker, sårbar, mindreværdsfølende og forurettet med alkoholmisbrug fra han var 15-16 år. Retslægerådet anså ikke andre foranstalt-

ninger for mere formålstjenlige end straf, men anbefalede i tilfælde af betinget straf vilkår om tilsyn af kriminalforsorgen og lægelig ledet alkoholistbehandling. Man kan ikke lade være med at spørge sig selv, om disse vilkår eventuelt som led i en dom til behandling eller anbringelse på psykiatrisk sygehus ikke ville have været en både mere passende og hensigtsmæssig foranstaltning frem for en fællesstraf på 2½ års fængsel, som han fik ved Højesteret, der nedsatte straffen med 1 år.

Er tilstanden og personen modtagelig for behandling?

Naturligvis lægger man i praksis vægt på, om det ser ud til at nytte at give behandling. Hvis gerningsmanden tidligere er søgt behandlet uden held, går man ikke igang igen, jfr. f. eks. U.1981.23.H. om en 30-årig mand, der nu for tredje gang havde begået voldtægt, og som under 6 tidligere indlæggelser ikke havde været motiveret for alkoholistbehandling. Se også U.1981.409.H. og U.1984.966.H., hvor tidligere forsøg på medicinsk behandling til afdæmpning af tiltaltes kønsdrift havde vist sig virningsløse.

I to sager, begge vedrørende brandstiftelse, – U.1981.232.H. og U.1987.35.H. – drejede det sig om personlighedsafvigende mænd med kønskromosomabnormitet (Klinefelters syndrom), hvis tilstand ansås for omfattet af § 69.

U.1981.232.H. vedrørte en 18-årig mand, der havde begået omfattende hærværk og 3 tilfælde af brandstiftelse, hvoraf de to dog var af underordnet betydning, sat ild til en træbænk og en knallert. Selvom der var påvist bedring af hans tilstand ved behandling med mandligt kønshormon, fandt retslægerrådet ikke andre foranstaltninger end straf mere formålstjenlige, men foreslog samtidig som prøveløsladelsesvilkår, tilsyn af kriminalforsorgen, psykiatrisk behandling, herunder behandling mod alkoholmisbrug og tilbud om hormonbehandling. Det er svært at se, hvorfor dette ikke kunne iværksættes straks i stedet for at idømme en frihedsstraf på 2 år. Her hvor gerningsmanden var ung, lidelsen velkendt og tilgængelig for behandling, forekommer afgørelsen både unødigt streng og direkte uhensigtsmæssig.

U.1987.35.H. drejede sig om en 40-årig mand, der to gange tidligere var dømt for brandstiftelse, og som nu havde sat ild på nogle forklæder i en trappeskakt på den højskole, hvor han arbejdede, hvorved der opstod en brandskade på 130.000 kr. Her gik overlægen, der havde foretaget mentalobservation ind for institutionsophold som indledning, og herefter tæt tilsyn, ambulant psykiatrisk behandling og afvæning for alkoholmisbrug, hvilket retslægerrådet kun ville anbefale som vilkår i en eventuelt betinget dom eller ved prøveløsladelse. Han blev ikendt 4 års fængsel med dissens i byretten, dom til tilsynsforanstaltninger i landsretten (med dissens 3-3) og 4 års fængsel ved Højesteret.

Andre foranstaltninger og betinget dom:

Andre foranstaltninger end straf er kun anvendt i nogle få tilfælde.

U.1978.872.Ø. drejede sig om en 15-årig, der begik to røverier, dels ved trussel om vold aftvang han en 14-årig dreng 680 kr., dels røveri af særlig farlig karakter ved med en revolver, med hvilken han affyrede et skud, at have truet en 16-årig pige i en pølsevogn til at udlevere knap 800 kr. Observanden var som barn adfærdsvanskelig, formentlig som følge af lettere hjerneskade, nu karakterologisk afvigende, impulsiv, subjektiv, garderet mistroisk holdning og mangelfuld følelsesmæssigt udviklet. Retslægerådet anbefalede under hensyn til ung alder, og da han tidligere havde haft gavn af psykologisk behandling anbringelse på institution under børne- og ungdomsforsorg med intensiv psykologisk og pædagogisk behandling, selvom det kunne være vanskeligt at finde egnet institution.

Både byret og landsret gav dom i overensstemmelse med retslægerådets indstilling og fastsatte længste tid for ophold på institution til 1 år.

U.1983.201.V. vedrørte en 45-årig mand, der havde begået en række tyverier, og som tidligere havde været inddraget under åndssvageforsorg. Han befandt sig på grænsen mellem sinke og åndssvaghed. Han blev anset for omfattet af § 69. Han blev dømt til behandling på institution for åndssvage med tilsyn ved udskrivning og adgang til for forsorgsmyndigheden at bestemme genindlæggelse. Længste tid for ophold på institution blev fastsat til 6 måneder fra landsrettens dom.

U.1981.616.Ø. drejede sig om en 16-årig mand, der væltede en 10-årig pige af cyklen og forsøgte at gennemføre samleje, straffelovens § 244, jfr. § 216, jfr. § 222, stk. 2. Han blev anset for omfattet af § 69, som umoden, kontakthæmmet person i puberteten med driftsimpulsgennembrud. Retslægerådet anbefalede inddragelse under børne- og ungdomsforsorg med placering på institution til langvarig psykologisk behandling og undervisning. Under hensyn til hans alder og umodenhed, og da han havde været varetægtsfængslet i godt 4 måneder, blev han ikendt fængsel i 1½ år, men betinget med en prøvetid på 2 år og tilsyn af de sociale myndigheder.

Selvom resultatet var godt, for så vidt som der ikke blev idømt ubetinget frihedsstraf, hvilket dog en af dommerne i byretten stemte for, kan man godt undre sig over, at den betingede dom blev anvendt i stedet for anbringelse på institution, men det kan skyldes, at han havde været på fri fod i godt 1 år, da sagen kom for i landsretten, hvorfor tiden måske var løbet fra anbringelse på institution.

Som en meget atypisk sag skal til sidst nævnes U.1985.615.H., hvor en 52-årig ustraffet ingeniør efter forudgående drilleri på arbejdspladsen dræbte sin chef ved et stik med en lommekniv i hjertet. Der var tale om en abnorm enkeltreaktion begået af en person med særegen personlighed, – omstændelig perfektionistisk, selvhenførende, narcissistisk, bedrevidende, påståelig, – som havde vanskeligt ved at beherske aggressive impulser – grænsepsykotisk tilstand. Retslægerådet anbefalede dom til behandling eller eventuel anbringelse på hospital for sindslidende. Han blev idømt 8 års fængsel – dissens i landsretten for dom til anbringelse på sindssygehospital.

Konklusion:

Det resultat, der kan opnås ved at bringe andre foranstaltninger end straf i anvendelse, kan man i reglen også opnå ved at benytte en betinget dom med vilkår, der svarer til særforanstaltningerne. Det er den løsning, der normalt anvendes i sager om mindre alvorlig kriminalitet, hvor der ikke gennemføres mentalundersøgelser.

Retten kan således nå til et hensigtsmæssigt resultat båret af vidtgående specialpræventive hensyn ad to veje, når den ellers beslutter sig for dette, men står måske friere – men mindre vejledt – når der ikke foreligger nogen mentalerklæring. Hvad man vil foretrække afhænger nok af temperament, og af hvilken tillid man har til den eller de dommere, der beklæder retten. Bevægelsesfriheden er her som på så mange andre områder tilsyneladende større i byretten end ved landsretten og genopstår så igen fuldt ud ved Højesteret.

Praksis viser et broget billede, hvilket henset til de særprægede personer, som er omfattet af § 69, også må være at foretrække. En klar og enkel praksis ville aldrig modsvare disse menneskers behov for individuelle løsninger. Reglerne i § 69, jfr. § 68, 2. pkt. er så rummelige, som man kan ønske sig, og sætter ingen grænser for, hvad domstolene kan tage af specialpræventive hensyn. Begrænsningen sættes udelukkende af domstolene selv formentlig navnlig ud fra forestillinger om, hvad hensynet til gentagelsesrisiko og befolkningens retsfølelse tilsiger.

En vis selvrensning er nyttig, men den bør ikke føre til, at et godt instrument ikke udnyttes fuldt ud i overensstemmelse med reglens formål, og det er efter mit skøn den største fare, der truer retspraksis på dette område.

Adresse: *Holger Kallehauge*

Landsdommer

Østre Landsret

Bredgade 59

DK-1260 København K